

ЧЫГЫШ ТААНУУНУН МАСЕЛЕЛЕРИ

ВОПРОСЫ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

ISSUES OF ORIENTAL STUDIES

e-ISSN: 1694-8653

№1/2025, 50-58

УДК: 93 (08)

DOI: [10.52754/16948653\\_2025\\_1\\_8](https://doi.org/10.52754/16948653_2025_1_8)

**АЗЫРКЫ УЧУРДАГЫ ИРАН: ИСЛАМ ЖАНА БИЙЛИК**

СОВРЕМЕННЫЙ ИРАН: ИСЛАМ И ВЛАСТЬ

MODERN IRAN: ISLAM AND POWER

**Бабаева А.Д.**

*Бабаева А.Д.*

*Babaeva A.D.*

**п.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети**

*к.п.н., доцент, Ошский государственный университет*

*Associate Professor, Osh State University*

[adbabaeva@oshsu.kg](mailto:adbabaeva@oshsu.kg)

---

**Хамрокулов И.И.**

*Хамрокулов И.И.*

*Hamrakulov I.I.*

**магистрант, Ош мамлекеттик университети**

*магистрант, Ошский государственный университет*

*Master's Student, Osh State University*

[ikhamrokulov@oshsu.kg](mailto:ikhamrokulov@oshsu.kg)

## АЗЫРКЫ УЧУРДАГЫ ИРАН: ИСЛАМ ЖАНА БИЙЛИК

### Аннотация

Акыркы бир нече он жылдыкта Иранда ислам мамлекеттүүлүгүнүн белгилүү бир эволюциясы байкалууда. Көптөгөн эксперттер исламдык башкаруунун шийит моделинин жаңы өнүктөрү жөнүндө айтып жатышат жана бул биринчи кезекте исламизм менен республиканизмдик өзгөчөлүктөрүнүн бири-бирине өтүү процессинен көрүнүп турат. Республиканизм Иран Ислам Республикасында иштеп жаткан шайлоо системасында эң айкын көрүнүп, жогоруда белгиленгендей, президенттик жана парламенттик шайлоолор, ошондой эле жергиликтүү бийлик органдарына шайлоолор үзгүлтүксүз өткөрүлүп жаткандыгынан даана байкалат. Өлкө калкы шайлоо процессине активдүү катышууда жана муну ислам демократиясынын белгилүү бир жетишкендиги катары баалоого болот. Өткөн кылымдын 90-жылдарында ислам мамлекеттүүлүгүнүн ирандык версиясынын өнүгүүсүндө жаңы этапты белгилеген процесстер башталган. 1979-жылдагы ислам революциясынын негизги мурасы - азыркы учурда өлкөнүн жетекчилигине түздөн-түз таасирин тийгизген ирандык диниятчылардын ишмердүүлүгү.

**Ачкыч сөздөр:** Иран, ислам, саясий система, маданий уюмдар, дин, революция, конституция

### СОВРЕМЕННЫЙ ИРАН: ИСЛАМ И ВЛАСТЬ

### MODERN IRAN: ISLAM AND POWER

#### Аннотация

В последние несколько десятилетий в Иране произошла определенная эволюция исламской государственности. Многие эксперты говорят о новых аспектах шиитской модели исламского правления, и это прежде всего отражается в процессе перехода от исламизма к республиканизму. Республиканство наиболее ярко проявляется в избирательной системе Исламской Республики Иран, для которой, как отмечалось выше, характерны регулярные президентские и парламентские выборы, а также выборы в местные органы власти. Жители страны активно участвуют в избирательном процессе, и это можно считать определенным достижением исламской демократии. В 90-е годы прошлого века начался новый этап развития иранской версии исламской государственности. Главное наследие Исламской революции 1979 года – деятельность иранских священнослужителей, которые сейчас имеют прямое влияние на руководство страны.

#### Abstract

Over the past few decades, Iran has seen a certain evolution of Islamic statehood. Many experts talk about new aspects of the Shiite model of Islamic governance, and this is primarily reflected in the process of transition from Islamism to republicanism. Republicanism is most clearly manifested in the electoral system of the Islamic Republic of Iran, which, as noted above, is characterized by regular presidential and parliamentary elections, as well as elections to local government bodies. Residents of the country actively participate in the electoral process, and this can be considered a certain achievement of Islamic democracy. In the 90s of the last century, a new stage in the development of the Iranian version of Islamic statehood began. The main legacy of the Islamic Revolution of 1979 is the activities of Iranian clerics, who now have a direct influence on the country's leadership.

**Ключевые слова:** Иран, ислам, политическая система, культурные учреждения, религия, революция, конституция

**Keywords:** Iran, Islam, political system, cultural institutions, religion, revolution, constitution

## Введение

Ирандагы 1979-жылдагы Ислам революциясы Жакынкы Чыгыштагы эң эски монархиялардын бирине чекит коюп, акыркы жылдары туруктуулукту жана ички, тышкы чакырыктарга жооп берүү жөндөмдүүлүгүн көрсөткөн саясий системанын жаңы моделин түздү. Өзгөчөлүгү мамлекеттик-саясий түзүлүш системасындагы теократиялык жана республикалык принциптердин айкалышында болгон ирандык моделди өзүнүн саясий салтынын негизинде өнүгүп жаттты. Иран Ислам Республикасынын (ИИР) 36 жылдык жашоосунун ичинде анын саясий системасы белгилүү бир өзгөрүүлөрдү башынан өткөрдү. Саясий системаны либералдаштыруу тенденциясы экзогендик-эндогендик мүнөздөгү модернизация жөнүндө сөз кылууга мүмкүндүк берет.

Бирок жаңы президент, консервативдик күчтөрдүн протегеси М.Ахмадинежад (2005-2013) бийликке келгенден кийин өлкөнүн саясий айдынында болуп жаткан процесстер терең ички саясий кризиске алып келген. Анын кесепеттерин 2013-жылы бийликке келген белгилүү күчтөр жоюуга аракет кылып жатканы азырынча тиешелүү чагылдырыла элек. Ошого карабастан, мамлекеттик түзүлүш шайлоо негизинде түзүлгөн республикалык институттардын болушун болжолдойт. Исламдагы демократиялык кабарларга шилтеме жасап, көптөгөн ислам осуяттарынын демократиялык идеялар менен туугандыгына таянуу менен азыркы ислам мамлекетинин ар кандай формаларын салыштырып, ирандык саясат таануучулар жана юристтер өлкөдө түзүлгөн бийлик системасы «диний демократияны» билдирет деп ырасташат. Бирок ИИРдин саясий системасын авторитардык деп мүнөздөш мыйзамдуу болмок. [1, б. 126]. 1979-жылдан 1990-жылдардын башына чейинки мезгил диний таануучулардын күч түзүмдөрүндөгү позициясынын бекемделиши, солчул улуттук-либералдык күчтөрдүн саясий сахнадан сүрүлүп чыгышы жана вelayat-э-факих системасынын күчөшү менен өзгөчөлөнгөн. Дин менен саясаттын ажырагыс байланышы идеясына таянган шиит дин таануучулары теократиялык бийлик структураларын жетектеп гана тим болбостон, шайлануучу органдарды, биринчи кезекте парламентти өз көзөмөлүнө алууга умтулуп, заманбап саясий системалардын практикасын өз максаттарына ылайыкташтырууга аракет кылышкан. 1979-жылы Ислам Республикасы партиясы (ИРП) түзүлүп, анын милдети бийликтин шайлануучу органдарына диний кызматкерлердин саясий жетекчилигин камсыз кылуу болгон. Дагы эки саясий уюм – Күжүрмөн диниятчылар коому жана Кум теологиялык борборунун мугалимдер коому да саясий турмушка жигердүү катышкан, атап айтканда, ислам профсоюздарынын жана маданий уюмдардын ишмердүүлүгүн көзөмөлдөшкөн. 1980-жылдардын орто ченинде дин өлкөнүн саясатынын система түзүүчү элементи болуп калды. [1, б. 138]. Ирандык изилдөөчү М.Мохаммади ИИРде ишке ашырылып жаткан “диний демократия” долбоорун конституциялык монархиянын модели менен салыштырып, анын алкагында абсолюттук башкаруучу иш жүзүндө шайлануучу институттардын ишмердүүлүгүн көзөмөлдөйт. Мохаммадинин айтымында, бул модель өлкөдөгү негизги саясий күчтөрдүн кызыкчылыктарына шайкеш келет.

XX-кылымда Иранда “абсолюттук” бийликти алсыратууга жана республикалык тенденцияларды күчөтүүгө үч жолу аракет жасалган, бирок алар ишке ашкан жок. Өткөн кылымдын башында конституциялык реформалар Шах Реза Пехлевинин (1925–1941) деспоттук режиминин орношуна алып келген. 1950-жылдардын башындагы демократиялаштыруу жана нефтини улутташтыруу үчүн күрөш Мохаммад Реза Пехлевинин (1941–1979) бийлигинин чыңдалуусу менен аяктаган. 1979-жылдагы шахтарга каршы

революциянын натыйжасы «вали факихтин абсолюттук бийлигинин» орношу болду. 1980-жылдардын орто ченинде өлкөнүн мындан аркы өнүгүү маселелери боюнча дин кызматкерлеринин ортосунда пикир келишпестиктер күчөгөн. Натыйжада «оң» менен «солдун» ортосунда ажырым пайда болуп, ИРП таркады. Каршылашкан фракциялар ИРПдин ички жана тышкы саясаты боюнча өз көз карашына ээ болгон. «Оңчулдар» экономикалык эркиндикти жана рынок экономикасын калыптандырууну жактап, ошол эле учурда вelayat-и-факих режимин Конституцияда белгиленген формада сактап калуу идеясын жакташкан. Вelayat-э-факих доктринасын колдогон «солчулдар» ислам демократиясын жана республикалык институттарды өнүктүрүү, адилеттүүлүктү орнотуу зарылдыгын көрсөтүштү. [2, б. 193].

Мүлктүк теңсиздикти айыптап, мамлекеттик же кооперативдик менчиктин жактоочулары бойдон калууда жана жакыр катмарга социалдык колдоо көрсөтүүнү кеңейтүүнүн зарылдыгын белгилешти. Иран-Ирак согушу учурунда (1980-1988) башталган «солчулдар» менен «оңчулдардын» саясий атаандаштыгы 1990-жылдары уланып, ИРПдеги саясий процесстердин мүнөзүн аныктаган. Борбордук мамлекеттик органдарда «солчулдун» жана «оңчулдун» болушу саясий аренада күчтөрдүн белгилүү бир тең салмактуулугун сактоого жардам берди. Ислам революциясынын лидери аятолла Хомейнинин бийлиги карама-каршылыктардын чыр-чатактары айланып кетишин ооздуктады, бирок өкмөт менен Межлистин ишмердүүлүгүнө тоскоол болуп, саясий чечимдерди кабыл алууга таасирин тийгизди. Өлкөдө калыптанган ички саясий кырдаал Конституцияга түзөтүүлөрдү киргизүүнү жана башкаруу системасына айрым өзгөртүүлөрдү киргизүүнү талап кылды. [2, б. 174].

1989-жылы жалпы элдик референдумдан кийин негизги Мыйзамга өзгөртүүлөр күчүнө кирди. Ушул нерсеге ылайык рухий лидердин укуктары кеңейтилген. Премьер-министрдин кызматы жоюлду, бул президенттин ролун күчөтүүнү билдирген; мамлекеттик бийликтин жаны органы — Кабыл алынган чечимдердин максатка ылайыктуулугун аныктоочу Совет түзүлдү. Анын мүчөлөрү рухий жетекчи тарабынан дайындалды. Кеңеш берүүчү функцияларды аткарып, байкоочу Кеңеш менен Межлис тил табыша албаган учурларда арбитр катары иш алып барган. Жалпысынан Конституцияга киргизилип жаткан өзгөртүүлөр өлкөдөгү бийликти андан ары борборлоштурууга шарт түздү. Ислам революциясынан кийинки биринчи он жылдыкты эффективдүүлүктү жогорулатуу максатында башкаруу институттарын жана алардын функцияларын дифференциялоо мезгили катары мүнөздөөгө болот. Ирандык социолог Х.Башари бул жылдарды “диниятчылардын олигархиясынын күчтөнүү мезгили” деп атайт [51]. Саясий системаны реформалоонун биринчи этабынын аякташы Имам Хомейнинин өлүмү жана жаңы вали факихтин шайлануусу, ошондой эле шайланган президент А.А. Хашеми-Рафсанжани (1989–1997) болгон. [3, б. 18]. Ал ишке ашырылса кандайдыр бир саясий либералдаштырууга алып келе турган долбоорлорду талкуулоо демилгесин көтөрдү. Ошентип, Рафсанжани өнүгүү стратегиясын иштеп чыгуу жана бийликтин ишмердүүлүгүнө мониторинг жүргүзүү үчүн көрүнүктүү теологдордон турган кеңеш түзүү идеясын көтөрдү. Белгилей кетсек, Факихтер Кеңешин түзүү мүмкүнчүлүгү ИИРдин Конституциясында ага өзгөртүүлөр киргизилгенге чейин каралган. Рафсанжани президент болуп турганда президенттик бийликти күчтөндүрүүгө аракет кылган, анткени көптөгөн структуралар аткаруу органдарынын ишмердүүлүгүнө кийлигишип, ар кандай программаларды ишке ашырууга тоскоол болгон. Межлисдеги анын тарапкерлери президенттикке конституциялык (эки мөөнөттүү) чектөөнү алып салууну сунушташты. Бирок

мамлекет башчысынын позициясын формалдуу түрдө бекемдөө аракетинен жыйынтык чыккан жок. Батыш изилдөөчүлөрү Рафсанжанинин бийлигинин жылдарын Экинчи же Соода-Буржуазиялык Республика деп аташат. Рафсанжанинин экономикалык жана тышкы саясат чөйрөсүндө ылайыкташтырылган прагматикалык либералдык курсу ислам модернизминин идеяларына негизделген социалдык-саясий либералдаштыруунун башталышына алып келди. Мындан тышкары саясий уюмдардын ишмердүүлүгү активдешип, партиялык система түзүлө баштады. [4, б. 62]. Саясий партиялардын ишмердүүлүгүн жөнгө салган мыйзам 1981-жылы кабыл алынган, бирок ИРП кулаганга чейин башка партиялардын ишмердүүлүгүнө расмий түрдө тыюу салынган. Партиялык курулуштун жаңы этабынын өзгөчөлүгү диниятчылардын эки негизги саясий бирикмесинин — согуштук диниятчылардын консервативдик коомунун жана согуштук диниятчылардын «солчул» ассамблеясынын айланасында партиялардын түзүлүшү болду. Биринчи уюмдун жетекчилиги астында Имам линиясынын жактоочуларынын фронту түзүлүп, анын курамына консервативдүү көз караштагы 17 майда партиялар жана уюмдар кирген. Дин кызматкерлери бардык саясий процесстердин жетектөөчү күчү болуп кала берген, бирок айрым ирандык изилдөөчүлөр 1990-жылдарды авторитаризмден “декоративдик демократияга” өтүү мезгили деп аташкан. Анткени коомдо “башкаруучу чөйрөлөрдүн идеологиялык диктатурасынан боштондукка чыгуу каалоосу” пайда болгон. Х. Башариянын Иран коомчулугунда демократиялык маанайдын пайда болушу жана айрым саясатчылардын ислам режиминин республикалык образын түзүүгө умтулуусу тууралуу айткандарына кошулууга болот. Бирок, “декоративдик демократия” деген түшүнүктү колдонсок да, саясий турмушта ачык-айкындуулукка жана экономиканы либералдаштырууга багыт алуу боюнча демилгелер ыйгарым укуктарга ээ болгон диний ишмерлерден чыкканын, жаңы партия түзүү чечими вали факихтин макулдугу менен гана кабыл алынганы байкалган. Бардык деңгээлдеги шайлоого талапкерлерди диний жамааттар көрсөткөнүн эстен чыгарбоо керек. [5, б. 22].

Ошол эле учурда Ислам революциясы учурунда да ислам модернизминин идеяларын колдогон эң жогорку шиит диниятчыларынын айрым өкүлдөрү саясий турмушта диний компонентти чектөөнү, бирок ислам режимин сактап калууну жакташкан. 1990-жылдардын ортосунан баштап калктын саясий активдүүлүгү байкаларлык түрдө жогорулап, светтик саясий уюмдар пайда боло баштады. 1996-жылы кыш айларында V-чакырылыштагы Межлиске болгон шайлоодо президент Рафсанжанинин идеяларын колдогон аткаруу органдарынын прагматикалык көз караштагы парламенттин лидерлери – жогорку жана орто даражадагы саясатчылар жаңы коомдук уюм түзүшкөн (кийин “Каргозаран партиясы” болуп калган – “Жаратуучулардын” партиясы), ал саясий линияда үчүнчү орунга ээ болгон. Партиянын ишмердүүлүгү либералдык маанайдын өсүшүнө, коомдук кыймылдардын активдешүүсүнө жана саясатка жарандык катышуусунун кеңейишине шарт түздү. 1998-жылдагы президенттик шайлоодо солчул уюмдар менен биригип, “Реформа үчүн” деген ураанды көтөргөн Каргозаран калк арасында болуп көрбөгөндөй саясий активдүүлүктү көтөрө алды. Реформаны колдоочулардын коомдук кыймылы, кийинчерээк «23-май кыймылы» деп аталган, аны шаардык орто катмарлар колдогон, бийликке реформачыл чөйрөлөрдүн талапкери – М.Хатамини (1997-2005) алып келип, кайрадан саясий модернизация процесстерин диниятчылардын өкүлү башкарган. Жаңы президент республикалык принциптерди бекемдөөгө жана саясий турмушту демократиялаштырууга чакырды, бирок анын бардык саясий чакырыктары исламдын кабыгында камалып калган. Бул факты, өзгөчө,

Али Ансаринин көңүлүн бурат, ал М.Хатаминин “ислам жарандык коомун” түзүү идеясын кеңири талдап, анын даярдалган социалдык базасы жок болгон шартта “жогорудан демократиялаштыруу” аракетин ишке ашыруу аракетине күмөн санайт. [6, б. 224]. Президенттин идеяларын колдоп, 18 партия менен уюмду, анын ичинде күрөшчү диниятчылар ассоциациясын бириктирген 23-май кыймылы коомдук-саясий жана маданий чөйрөдө реформаларды мүмкүн болушунча эртерээк ишке ашырууга чакырды. Аялдар, жаштар жана кесиптик уюмдар, ошондой эле улуттук жана диний азчылыктардын укуктарын коргоочулар активдешти. ИИРдин тарыхында биринчи жолу жергиликтүү ислам кеңештерине шайлоо өткөрүлдү. Кыймылдын кысымы астында президент республикалык бийликти бекемдей турган реформаларды баштаган. 2002-жылдын күзүндө реформаторлор тарабынан көзөмөлдөнгөн Мажлис президенттин ыйгарым укуктарын бир топ кеңейткен мыйзам долбоорун жактырды.

Ошондуктан, мамлекеттик түзүлүш дагы бир жолу «либералдаштыруу чакырыктарынан» коргоого алынды. Ошол эле учурда, Хатаминин президенттиги учурунда башка прогрессивдүү идеялар байкаларлык түрдө өнүккөн. Бирок коомдун саясий турмушту демократиялаштырууга болгон умтулуусу салттуу баалуулуктарды жактаган жана модернизацияга каршы болгон күчтөрдү 2005-жылдагы президенттик шайлоодо ислам радикалдарынын кызыкчылыгын билдирген неоконсерватор талапкерди колдоп чыгууга түрттү. Реформачылардын катарындагы ажырымдын жана электораттын көңүлүн калтыруунун фонунда консервативдүү лагердин биримдиги шайлоодо М.Ахмадинежаддын жеңишин камсыз кылды. Натыйжада ИИРдин тарыхында биринчи жолу бийлик толугу менен саясий сахнадан реформачыл күчтөрдү кууп чыгууга жана демократиялык тенденцияларды ооздуктоого умтулган саясатчылардын колуна топтолду. Азыркы кырдаал режимдин чыңдалышына, оңчул күчтөрдүн консолидациясына алып келиши керек эле. Чындыгында, бардык логикага каршы, бийликтин консерваторлордун колунда топтолушу алардын лагеринде бөлүнүп-жарылууга жана андан прагматикалык саясатчылардын бөлүнүшүнө алып келди. [7, б. 18].

Бир жагынан алганда, 2005–2012-жылдарды реформаторлор ээлеген позициялардын артка чегинүүсү менен мүнөздөлгөн мезгил катары кароого болот. Ахмадинежад коомдук жашоонун исламдык нормаларын сактоону жана бекемдөөнү жактаган «Басиж» кыймылынын урган күчү болуп калган салттуу катмарларга – дыйкандарга жана диниятчыларга коюм койду. Экинчи жагынан, бул жылдарда диниятчыларды четтетип, мамлекеттик структураларда светтик компонентти бекемдөөгө даяр светтик элитанын саясий аренага чыгышы менен байланышкан жаңы тенденциялар пайда болду.

Бийликтин бардык органдарынан толук кулатылган реформаторлор 2009-жылдагы президенттик шайлоодо өз позицияларын калыбына келтирүүгө аракет кылышты. Ахмадинежадды сындаган диниятчылардын бир бөлүгү реформачыл талапкерлерди колдоду. Коомдук активдүүлүктүн болуп көрбөгөндөй өсүшү менен айырмаланган шайлоо өнөктүгү Иран коомунун экиге бөлүнүшүнө М.Ахмадинежаддын жактоочулары жана каршылаштары алып келди. Акыркыларына консерваторлор, орточулдар жана прагматисттер кошулган. Саясий күчтөрдүн мындай тиреши өлкөдө 20 жылдан бери болгон эмес. Шайлоонун жыйынтыгын кабыл албаган оппозицияны кагылышуу үчүн бийлик зомбулукка, анын ичинде Ислам революциясынын сакчылар корпусунун (ИРКК) согушкерлери аркылуу да барды. Басиж кыймылы байкаларлык активдешти, реформачыл партияларга тыюу салынды, алардын

басма органдары жабылды, активисттер түрмөгө камалып же өлкөдөн чыгарылды, ондогон бейөкмөт уюмдар (БӨУ) жоюлду.

2009-жылдын аягында Иранда башталган саясий кризистин кесепеттери бүгүнкү күнгө чейин жоюла элек жана саясий турмушка чоң таасирин тийгизүүдө. Айрым саясий топтордун ортосундагы карама-каршылыктар күчөп, нааразылык акцияларында мамлекеттик курулуштун негизги принциптерине каршы багытталган ураандар айтыла баштады. Велаят-и-факихти жоюу чакырыктары калктын нааразычылыгын жаратып, анын натыйжасында руханий лидерди колдоо үчүн массалык демонстрациялар болуп өттү. Бул окуялар көптөгөн ирандыктар өзгөрүүгө умтулбай, саясий системаны жарым-жартылай реформалоону гана жактап, реформаларды студенттер менен интеллигенция гана аң-сезимдүү түрдө талап кылаарын көрсөттү. Бирок, алардын иш-аракети калктын олуттуу бөлүгү тарабынан колдоого алынганда ийгиликтүү болушу мүмкүн. Шайлоонун жыйынтыгында өз позициясын бекемдеп, мүмкүн болушунча көбүрөөк бийликти колуна топтоону көздөгөн М.Ахмадинежад Межлис менен тирешүүгө кирип, өлкөнүн руханий лидеринин көзөмөлүнөн чыгууга аракет кылды. Аткаруу бийлигинин башчысынын жаңы саясий элитаны калыптандыруу, ИРКнын ролун жогорулатуу жана Ирандын исламий имиджин оңдоо аракети катары бааласа боло турган аракеттери көпчүлүк консерваторлордун каршылыгын жаратты. [7, б. 19]. Ар кандай саясий жана диний уюмдардын өкүлдөрү лидердин бул сунушун ар кандай кабыл алышты. Ошол эле учурда Конституцияга өзгөртүү киргизүү, премьер-министрлик кызматты калыбына келтирүү (бул дагы президенттик бийликти алсыратат), сот системасын реформалоо мүмкүндүгү тууралуу маселе көтөрүлдү. Либералдык күчтөр аткаруу бийлигинин башчысынын ыйгарым укуктарын кыскартууга чечкиндүү түрдө каршы чыгышкан, муну саясий системанын демократиялык бөлүгүн алсыздандыруу катары баалашкан. Бирок Ирандын өзөктүк программасын ишке ашыруусуна байланыштуу эл аралык басымдын күчөшү, санкциялардын катаалдашы, экономикалык абалдын начарлашы жана ички саясий сахнада пикир келишпестик бул маселелерди талкуулоону экинчи планга жылдырып, изоляциядан чыгуу жана санкцияларды алып салуу милдетин актуалдуу кылды. Тышкы саясий максаттар алдыга чыкты. Ошого карабастан, руханий лидердин саясий түзүлүшкө өзгөртүүлөрдү киргизүү маселесин талкууга алып чыгышынын өзү эле диний жана саясий жетекчилик режимдин туруктуулугун сактоо үчүн саясий чөйрөнү реформалоо зарылдыгын түшүнүштү. Реформалар кайсы жолго түшөөрү жөнүндө суроолор пайда боло башташты: диний компонентти бекемдөө жана демократиялык принциптерди чектөө же жарандык коом институттарын либералдаштыруу жана кеңейтүү.

2013-жылдагы президенттик шайлоо өлкөнүн калкынын жарымынан көбү тышкы жана ички саясатты либералдаштырууну, атап айтканда, жарандык укуктарды сыйлоону, коомдук уюмдардын активдүүлүгүн, аялдардын, этникалык жана диний азчылыктардын бирдей укуктарын жана мүмкүнчүлүктөрүн камсыз кылууну жактаган Хожжат ал-Ислам Х.Руханини колдогонун жана радикализмге тосмо коюуга даяр экендигин көрсөттү. Эгерде буга чейинки дээрлик бардык президенттик өнөктүктөрдөгү атаандаштык “консерваторлор – либералдар” огу боюнча жүрсө, башкача айтканда, шайлоо биполярдуу болсо, 2013-жылы бир дагы лагерь биримдикти көрсөтө алган жок. Анткени алардын ар биринде бытырандылык процесстери күчөгөн. Ар бир саясий лагердин ичиндеги элитанын күрөшү алдыга коюлган талапкерлердин көптүгү менен байкалды. [8, б. 109].

Ошондуктан, консерваторлор лагеринин беш өкүлүнүн шайлоого катышуусу аларды консерваторлордун атаандаштык аренасына айлантып, негизги саясий агымдын бытырандылыгын көрсөттү. Айрым консерваторлор жана реформаторлор негизги күчтөрдөн алыстап, көз карандысыз талапкер катары чыгууну артык көрүштү, алардын арасында Х.Рухани да бар. Консерваторлордун революциядан кийинки биринчи он жылдыктарда активдуу болгон уюмдарга таянууга жана коомдогу терс партиялардын ролун калыбына келтирүүгө жасаган аракеттери ийгиликсиз аяктады. Бул түзүмдөрдүн шайлоо өнөктүгү учурундагы пассивдүүлүгү диний институттардын таасиринин төмөндөшүнөн кабар берет. Эски саясатчылардын кетишин, салттуу саясий институттардын жаңыланышын талап кылган саясий процесстерге жаңы күчтөрдүн таасири күчөп жатканы байкалды.

**ЖЫЙЫНТЫК.** 2016-жылдагы парламенттик шайлоонун алдында, орто либералдуу тышкы жана ички саясатка багытталган өкмөттүн саясий курсун колдой турганын билдирген жаңы партиялардын пайда болушу үчүнчү идеологиялык тенденциянын пайда болуу мүмкүнчүлүгүн ырастайт. Ошол эле учурда Ирандын шарттарында саясий күчтөрдүн идеологиялык позициялары боюнча рейтингин түзүү өтө татаал иш экенин моюнга алуу керек. Саясий партиялардын, уюмдардын же фронттордун көпчүлүгүнүн так түзүлгөн иш-аракеттер программалары жок. Алардын позициялары көбүнчө кырдаалга жана тактикалык максаттарга жараша жөнгө салынат. Саясий ишмердүүлүк менен алектенген айрым белгилүү партияларды жана уюмдарды кошпогондо, көпчүлүк бирикмелер шайлоо алдындагы мезгилде гана активдешкендиктен, айрым маселелер боюнча лидерлердин айткандарына, окуяларга реакциясына көз салуу менен гана алардын позициясына баа берүүгө болот. Мындан тышкары, саясий бирикмелердин лидерлери социалдык-маданий көйгөйлөрдү чечүүдө радикалдуу консервативдүү мамилеге ээ болушу мүмкүн же тышкы саясий маселелер экономикалык ишмердүүлүк чөйрөсүндөгү либералдык пикирлер менен жанаша жашай алат.

### Колдонулган адабияттар

1. Филин Н.А. Социально-историческое развитие Исламской Республики Иран (1979-2008 гг.). факторы устойчивости государственной власти. - М.: РГГУ, 2012. 288 с.
2. Maududi A.A. Jihad in Islam. Beirut: Islamic Publications (Pvt.) Ltd. 1980. 28 p.
3. Мамедова Н.М. Исламское государство: соотношение государственных и идеологических приоритетов // Иран: ислам и власть / Под ред. Н.М. Мамедовой, Мехди Санаи. – М., 2001(1). – С. 14–22.
4. Мамедова Н.М. Тенденции демократизации во внутривластной жизни ИРИ // Иран: ислам и власть / Под ред. Н.М. Мамедовой, Мехди Санаи. – М., 2001(2). – С. 52–63.
5. Мамедова Н.М. 25 лет ИРИ как опыт исламского правления в современном мире // Двадцать пять лет исламской революции в Иране / Под ред. Н.М. Мамедовой. – М., 2005. – С. 18–24.
6. Манучихри Аббас. Политическая система Ирана. Iranica. – СПб., 2007. С. 350.
7. Юртаев В. И. Особенности современной внешней политики Ирана // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Международные отношения. – 2012. – №. 2. – С. 13-20.

8. Кудряшова И. В. Иран как случай исламской модернизации // Политическая наука. – 2012. – №. 2. – С. 107-134
9. Матназаров, С. А. Кыргызско иранских дипломатических отношений: состояние и перспективы / С. А. Матназаров, К. К. Камаева, А. А. Матмусаева // Вопросы востоковедения. – 2022. – № 1. – С. 59-62. – DOI 10.52754/16948653\_2020\_1\_11. – EDN RXBZFR.